

مرکز اسناد و کتابخانه ملی
(مرکز پژوهش‌های ایرانی و اسلامی)

نخستین سال‌نامه ملی ایران

www.ketabchi.ir

یورگنسن، همینگ، ۱۹۳۹ - م.

Jorgensen, Hemming

یخچال‌های ایران / همینگ یورگنسن؛ ترجمه گلاره مرادی...

تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی

(مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)، ۱۳۹۴.

۲۴۸ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمودار، نقشه.

۱. یخچال‌ها -- ایران. ۲. معماری بومی -- ایران. الف. مرادی،

گلاره، ۱۳۵۸ -، مترجم. ب. عنوان.

۷۲۵/۰۳۵۲۳ NA ۸۳۵۰

محل نگهداری

کتابخانه ملی ایران

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی
(مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)

نام کتاب: یخچال‌های ایران

مؤلف: همینگ یورگنسن

مترجم: گلاره مرادی

ناشر: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی (مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)

صفحه‌آرا: علیبرزویی

چاپ اول: تهران ۱۳۹۴

تعداد: ۲۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۸۷۹-۰۰۶-۶۲۳۶-۷۶-۲

ISBN: 879-006-6236-76-2

نشانی: تهران، نیاوران، کاشانک، صندوق پستی ۱۹۵۷۵/۱۹۷

تلفن: ۲۲۲۹۷۶۲۶ دورنگار: ۲۲۲۹۷۶۶۳

پست الکترونیک: centre@cgie.org.ir

www.cgie.org.ir

پیش‌گفتار

یخچال‌ها در گذشته نه‌چندان دور، بناهای شناخته‌شده‌ای بودند که در بسیاری از شهرها و روستاهای ایران به‌ویژه در مناطق حاشیه کویر وجود داشتند. با گذشت زمان و گسترش فناوری‌های نوین، یخچال‌ها خواه‌ناخواه کاربری خود را از دست داده و متروک شدند.

شاید حفظ آخرین نشانه‌ها از این عنصر معماری بومی چندان امکان‌پذیر نباشد اما نویسنده این کتاب با پیمودن بیش از بیست هزار کیلومتر مسافت در حاشیه کویرهای مرکزی ایران، کوشیده است که به سببیت مستند به ثبت آثار باقی‌مانده یخچال‌ها بپردازد. او یخچال‌ها را طبقه‌بندی کرد و نام، شکل، ابعاد، روش‌های ساخت، مصالح و تزئینات آنها را توصیف و تحلیل نموده است. وی پیشینه و نحوه کار یخچال‌ها و مسائل مربوط به حفاظت از آنها را نیز بررسی کرده است.

ارزش ویژه این اثر در آن است که به ثبت و ضبط آخرین نشانه‌های ارمانده از یخچال‌ها پرداخته و گامی مهم در جهت بازشناسی این بناهای ارزشمند برداشته است. امید است که با ترجمه این اثر به زبان فارسی که به قلم خانم گلاره مرادی از پژوهشگران مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی صورت گرفته است، ما ایرانیان که میراث‌دار این عنصر منحصر به فرد معماری هستیم، در جهت حفظ و نگهداری بازمانده‌های آن گام‌های مؤثری برداریم.

فهرست

فهرست تصویرها

پیش‌گفتار

۱. مقدمه

توضیحات کلی

فرضیه‌های اولیه

پیشینه پژوهش

یخچال‌ها در فهرست آثار ثبتی

اهداف پژوهش

۲. پیشینه یخچال

معماری بومی

زمینه اجتماعی

نارنج‌داری قدیمی‌ترین یخچال‌ها

مالکیت و کاربرد یخچال

۳. بررسی‌ها

شرایط محیطی در منطقه طرح

توپوگرافی

اقلیم

آب‌شناسی

روشن‌شناسی

محدودیت‌ها و مشکلات

۴. یخچال‌ها

نوع‌شناسی و پراکندگی

مشاهدات اولیه

طبقه‌بندی یخچال‌ها - نوع‌شناسی

فهرست یخچال‌ها

پراکندگی بر مبنای ارتفاع از سطح دریا

پراکندگی بر اساس استان

یخچال‌های بیرون از منطقه طرح

عوامل محیطی

۵. یخچال‌های گنبددار

توصیف و تحلیل

یخچال‌های گنبددار روستایی، با یا بدون امکانات تولید یخ

- انواع «گ ری» و «گ رن»

استان تهران

استان مرکزی

استان کرمان

استان یزد
استان اصفهان
استان سمنان
استان خراسان رضوی
استان خراسان جنوبی
یخچال‌های گنبددار در کاروانسراها یا قلعه‌ها
- انواع «گ ک ی» و «گ ک ن»

استان کرمان
استان یزد
استان اصفهان
استان سمنان
استان خراسان رضوی
۶. یخچال‌های دیواردار و زیرزمینی

توصیف و تحلیل
یخچال‌های دیواردار - انواع «د ر ی» و «د ش ی»
استان تهران
استان اصفهان

یخچال‌های زیرزمینی - انواع «ز ر ی» و «ز ش ی»
انواع دیگر یخچال
۷. یخچال‌های گنبددار - جنبه‌های فنی

نمای کلی
اشکال گنبد
ابعاد گنبد
پی و مصالح گنبد
نیروها و حجم‌ها
ساخت گنبد

پوسته‌های داخلی گنبد
مهارها و تقویت‌کننده‌های چوبی در بنا
مخزن‌های یخ و حوضچه‌های تولید یخ
تولید یخ

اداره یخچال‌ها
توزیع یخ و استفاده از آن
۸. حفاظت از یخچال‌ها

وضع امروز
۹. خلاصه و پس‌گفتار
یادداشت‌ها
کتاب‌شناسی

یادداشت مترجم

یخچال‌های ایرانی از بناهای بومی و بزه‌ای هستند که ساکنان این سرزمین در بسیاری مناطق از جمله حاشیه کویر مرکزی، ساخته و به کار گرفته‌اند. فن معماری و مصالح به کاررفته در یخچال‌ها نشان می‌دهد که نیاکان ما، خلاقانه و هنرمندانه از آنچه طبیعت در اختیارشان گذاشته بود برای زندگی بهتر بهره می‌بردند. دکتر یورگنسن نویسنده کتاب در گذشته‌های اخیر، به بررسی تاریخچه یخچال‌های ایران پرداخته و پژوهش میدانی گسترده‌ای ثبت و دسته‌بندی آنها انجام داده است. مطالعه یخچال به عنوان یکی از الگوهای معماری سازگار با طبیعت که ایرانیان خردمند، در مسیر هزاران ساله زندگی در این اقلیم کم‌آب بدان دست یافته‌اند، می‌تواند یاریگر ما در حل بحران‌های پیچیده زیست‌محیطی کشورمان باشد. بسیاری از یخچال‌هایی که در این کتاب از آنها یاد شده، معرض نابودی کامل و نیازمند توجه ویژه مسئولان امر هستند. در پایان این کتاب می‌دانم از همه کسانی که به نحوی در ترجمه این اثر گرانبه‌مرا یاری رسانده‌اند، سپاسگزارم.

گلاره مرادی

مقدمه مؤلف

یخچال‌های ایران بخش مهمی از معماری سنتی کویری هستند. اما پس از اینکه حدود پنجاه سال پیش، آخرین بازمانده‌های این یخچال‌ها کاربری خود را از دست دادند، عناصر برجای‌مانده و ویرانه‌های این بناهای منحصربه‌فرد بومی دچار سرنوشت غم‌انگیزی شدند.

منشأ یخچال ایرانی احتمالاً با منشأ قنات یکی است. قنات‌ها آبراهه‌هایی پرزمین هستند که به شیوه‌ای ماهرانه حفر شده‌اند، و نخستین نشانه وجود آنها به حدود ۳۰۰۰ سال پیش در منطقه شمال غربی ایران باز می‌گردد. شواهد اندکی در لایه‌های متون در مورد یخچال‌های خشتی فلات ایران، دیده می‌شود و هیچ اثر باستانی شناختنی‌ای از این یخچال‌ها بر جای نمانده است. همین امر، انگیزه نوشتن کتاب حاضر شد. این کتاب بر پایه پژوهش‌هایم و سپس پایان‌نامه دکترایم با عنوان *یخچال‌های ایران - بررسی شواهد، دانشگاه کپنهاک، ۲۰۱۰م؛ ۱۳۸۹ش* نوشته شده است.

در این پژوهش کوشیدم به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: کجا، چگونه و چرا یخچال‌ها بنا شده‌اند و از آنها استفاده می‌شده است و چرا اکنون تقریباً فراموش شده‌اند. این اثر بر پایه پژوهش‌های میدانی جامع یعنی بررسی و ثبت محوطه‌های یخچال‌هایی که قابل شناسایی بودند انجام شد. من در این بررسی، ۱۲۹ یخچال را ثبت کرده‌ام که بقایای ۴ مورد از آنها یافت شد. فهرست یخچال‌ها در تصویر ۴.۳ و نقشه مکان‌های مرتبط، در تصویر ۴.۴ از جمله مهمترین شواهدند چون می‌توان آنها را پایه - و کلید - دستیابی به نوع‌شناسی، تحلیل و نتیجه‌گیری حاصل از یافته‌های این طرح پژوهشی دانست. بخش‌هایی از پیوست پانصد صفحه‌ای یخچال‌ها که به پایان‌نامه‌ام افزوده‌ام، به همراه همه داده‌ها، عکس‌ها و نقشه‌هایی که در طول این مطالعه تهیه شده‌اند، در این کتاب آمده است. در صورتی که خواننده، علاقه‌مند به دانستن جزئیات بیشتر باشد، می‌تواند اطلاعات مورد نظر خود را از تارنمای www.hemmingjorgensen.com دریافت کند. غیر از مواردی که به آنها اشاره شده، همه عکس‌ها و پلان‌ها را نویسنده، خود تهیه کرده است.

این مطالعه، نخستین پژوهش جامعی است که به یخچال‌های سنتی ایران اختصاص یافته است. یکی از نتایج پژوهش حاضر، این بود که شمار یخچال‌های ثبت‌شده در ایران مرکزی به سبب ابرافزایش یافت، هرچند، هیچ یخچالی به شکل و اندازه اولیه خود بر جای نماند، است. اگر کوشش‌های جدی برای مرمت یخچال‌ها و حفاظت از آنها صورت نگیرد، وضع آینده بیشتر آنها مطلوب نخواهد بود.

من در انجام این پژوهش، از بسیاری افراد کمک و الهام گرفتم. در اینجا لازم می‌دانم از پروفسور کلاوس وی. پدرسین و پروفسور پیر موردنسن از دانشگاه کپنهاک بخاطر مشاوره‌های مفیدشان و نیز از پروفسور ریکی بشارلا از فرانسه، پروفسور حسن فاضلی از ایران و پروفسور الن وامزلی از دانشگاه کپنهاک بخاطر همدلی و تشویق‌های ایشان سپاسگزاری کنم. بسیاری از دوستان ایران قدیمی و جدیدم، افراد حقیقی و حقوقی با جایگاه‌های اجتماعی متفاوت در جریان پژوهش‌های میدانی در ایران، در سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۰۹ م/ ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۸ ش کمک‌های شایانی به من کردند که صمیمانه از آنها نیز سپاسگزارم. از مدیریت انتشارات مرزا، کالیفرنای آمریکا که ناشر نسخه انگلیسی کتاب بوده است نیز برای اجازت ترجمه کتاب به زبان فارسی، کمال تشکر را دارم. در پایان می‌خواهم از پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی ایران که در اکتبر ۲۰۱۱ م/ مهر ۱۳۹۰ ش جایزه گرانقدر بین‌المللی فارابی را به خاطر پژوهشم در زمینه یخچال‌های ایرانی به من اهدا و سپس از انتشار این کتاب حمایت کردند، سپاسگزاری کنم.

همینگ یورگنسن

کپنهاک، می ۲۰۱۲ م/ اردیبهشت ۱۳۹۱ ش